

ŠTEFAN ŠVEC

ČESKY PSANÉ ČASOPISY PRO DĚTI (1850–1989)

KAROLINUM NÁRODNÍ MUZEUM

Sešit 2.

Ročník XVIII.

1901.

BESÍDKA MALÝCH.

Pramen poučení i zábavy mládeže československé.
Vychází každou středu vyjma prázdniny školní.

Číslo 1.

Ročník IV.

Ročník XV.

Září.

Číslo 1.

ANDĚL STRÁŽNÝ.

Časopis pro křesťanskou mládež.
(Příloha „ŠKOLY“ na zvláštní předplacení.)

Vychází jednou za měsíc a předplácí se celoročně 80 kr.

Vychází vždy první středu každého měsíce mimo červenec a srpen. Celý ročník 10 čísel.

DĚTI REPUBLIKY

NOVINY MLÁDEŽE ČESKOSLOVENSKÉ

Předplácí se: na rok (10 čísel) Kč 4,- půlroka 1 vyřik Kč 2,20. Jednotlivá čísla po 40 hal.

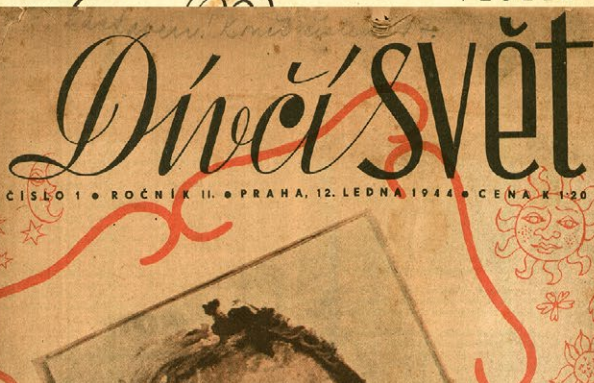

ČTYŘLÍSTEK

v polárních krajích

VESELÉ

Česky psané časopisy pro děti (1850–1989)

Štefan Švec

Recenzovali:

doc. PhDr. Barbora Osvaldová, CSc.

doc. PhDr. Naděžda Siegllová, CSc.

doc. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D.

Redakce Vendula Kadlečková

Vědecký redaktor Martin Sekera

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

© Národní muzeum, 2014

Text © Štefan Švec, 2014

Photography © 2014: Národní muzeum (s výjimkou dále uvedených); archiv autora (s. 491 a 504); Krajská knihovna Františka Bartoše ve Zlíně (s. 412); Moravská zemská knihovna v Brně (s. 244, 258, 320, 572, 600 a 616); Národní knihovna ČR (s. 322, 378 a 402); Památník národního písemnictví (s. 232); Památník Terežín (s. 580); Národní pedagogická knihovna J. A. Komenského (s. 312); Regionální muzeum v Kolíně (s. 224); Vědecká knihovna v Olomouci (s. 302)

ISBN 978-80-246-2478-5 (Karolinum)

ISBN 978-80-246-2535-5 (pdf) (Karolinum)

ISBN 978-80-7036-410-9 (Národní muzeum)

Charles University in Prague
Karolinum Press 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

OBSAH

Poděkování	7
Úvodem	9
<hr/>	
o Teoretická východiska	14
o.1 Děti, dětské časopisy, média a mediální studia	14
o.2 Vymezení materiálu	20
o.3 Kontexty	37
o.4 Zhodnocení dostupné sekundární literatury	55
o.5 Metoda práce s materiálem	62
<hr/>	
I. Přehled dějin dětských časopisů	65
Úvod	66
1 Dětský časopis jako školní pomůcka – 50. až 70. léta 19. století	67
1.1 Stručný přehled vývoje	68
1.2 Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	72
1.3 Produkce a recepce	74
1.4 Obsah	77
2 Dětský časopis jako umění, zábava a zdroj zisku – od 80. let 19. století do I. světové války	81
2.1 Stručný přehled vývoje	83
2.2 Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	87
2.3 Produkce a recepce	90
2.4 Obsah	93
3 Dětský časopis a výchova ke skupinové příslušnosti – léta 1915–1935	99
3.1 Stručný přehled vývoje	102
3.2 Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	107
3.3 Produkce a recepce	111
4 Dětský časopis jako tvůrce autonomního dětského světa – léta 1935–1948	122
4.1 Stručný přehled vývoje	125
4.2 Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	129
4.3 Produkce a recepce	136
4.4 Obsah	137

5	Unifikace dětství, nový rozvoj a dovršení tradice – léta 1948–1989	144
5.1	Stručný přehled vývoje	146
5.2	Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	147
5.3	Produkce a recepce	156
5.4	Obsah	162
5.5	Osudy tradičních dětských časopisů po roce 1989	172
	Závěr	174

II. Kartotéka titulů

	Seznam použité literatury	635
	Věcný rejstřík	646
	Jmenný rejstřík	652

Přílohy

	Příloha č. 1: Dětské rubriky a přílohy v časopisech pro dospělé	655
	Příloha č. 2: Regionální dětské časopisy a vlastivědné sborníky	658
	Příloha č. 3: Druhy a příklady časopisů pro mládež	662
	Příloha č. 4: Zájmové a oborové dětské časopisy	669
	Příloha č. 5: Dětské časopisy vycházející v češtině mimo území českých zemí	674
	Příloha č. 6: Stručný přehled dějin slovenských časopisů pro děti	685
	Příloha č. 7: Dějiny dětských časopisů v kontextu dějin školství	693
	Příloha č. 8: Nástin souvislostí dějin dětských časopisů s dějinami časopisů pro dospělé	699
	Příloha č. 9: Marginální, příležitostné a reklamní časopisy pro děti	701
	Příloha č. 10: Cizojazyčné dětské časopisy na území Čech a Moravy (přehled nejnámějších titulů)	705

PODĚKOVÁNÍ

Ke vzniku této knihy přispělo více lidí, než je zde možné uvést. Rád bych tímto vyjádřil svou vděčnost všem.

Jmenovitě děkuji zejména doc. Barbaře Köpplové za trpělivost a citlivé a tolerantní vedení. Dále pak Vlastislavu Tomanovi, Václavu Noskovi-Windymu, Michalu Šandovi, dr. Martinu Gromanovi, doc. Haně Šmahelové, dr. Pavlu Sukovi a dr. Vladimíru Trojánkovi za mnohou pomoc a konzultaci. Dr. Janě Čeňkové, doc. Jiřímu Knapíkovi, doc. Barboře Osvaldové a doc. Naděždě Siegllové děkuji za shovívavé a užitečné připomínky.

Děkuji své rodině za všechny čas, který mi obětovala, a svému zaměstnavateli za prostor, který mi poskytl. Další dík patří obětavosti pracovníků nakladatelství Karolinum, Sukovy studijní knihovny literatury pro mládež a Národní pedagogické knihovny J. A. Komenského, Národní knihovny v Praze, Vědecké knihovny v Olomouci, Moravské zemské knihovny v Brně, knihovny Katolické teologické fakulty UK, Památníku národního písemnictví a knihovny Libri prohibiti. Především však děkuji Národnímu muzeu, které mi rozhodujícím způsobem umožnilo tuto knihu vydat a jehož knihovna mi poskytla studijní a materiálovou oporu.

Všem výše zmíněným i řadě nezmíněných patří velká zásluha na vzniku této studie. Všechny případné omyly a chyby, které se v textu vyskytují, padají na vrub autora.

Ukázky z obsahu vybraných dětských časopisů lze najít na internetové adrese: www.stefansvec.cz/detske_casopisy.

*Children's literature is an amorphous, ambiguous creature;
its relationship to its audience is difficult;
its relationship to the rest of the literature, problematic.*
Peter Hunt¹

1 Hunt (1992), s. 1.

ÚVODEM

Tato studie je pokusem stručně zmapovat vývoj českých a moravských časopisů pro děti v letech 1850–1989.

Historie dětských časopisů v Čechách a na Moravě je dlouhá a obdivuhodná. Už některé z prvních evropských titulů byly na konci 18. století tištěny a distribuovány vedle jiných míst rovněž v Praze.² Od poloviny 19. století a zejména od 30. let 20. století pak začaly dětské časopisy v českém jazyce tvořit svébytnou, originální a bohatou tradici, kvalitativně srovnatelnou s tradicí ve světě.

VÝZNAM ZKOUMÁNÍ DĚTSKÝCH ČASOPISŮ

Časopisy byly a jsou rozšířenou dětskou četbou. V řadě období tvořily dokonce četbu převládající, někdy nahrazovaly či doplňovaly školní učebnice.³ Jako časové tisky byly ve svém obsahu často průkopnické, sloužily k ověřování a etablování nových trendů v pedagogice, dětské literatuře i výtvarném umění a také ve výchově k moderním a novým (či naopak klasickým a ustáleným) estetickým, vědeckým, světonázorovým a etickým koncepcím. I na jejich stránkách probíhaly boje kulturních, uměleckých a společenských paradigmat, ve srovnání jednotlivých titulů se zrcadlí střety tradice s modernou. Časopisy pro děti jsou ve svém souhrnu zmenšeným a svým způsobem čirým odrazem a obrazem obecných, politických a sociálních dějin, ale i dějin idejí, kulturních vlivů, mentalit atd.

Vedle toho jsou tato periodika často prvním, či přinejmenším jedním z prvních masových médií, s nimiž se malý mediální konzument setká. Ustavují způsob, jímž se později s obsahem médií a se samotnou jejich existencí vyrovnává, jímž je integruje do svého života. Bývají jednou z prvních praktických cvičebnic „mediální gramotnosti“, přičemž obvykle reflektují specifčnost dětského čtenářství a jeho psychologických podmínek a vývojových zvláštností.⁴

2 *Kinderfreund*. Viz s. 37–39, Vznik dětských časopisů ve světě.

3 Viz s. 42, Dětské časopisy a škola, a Příloha č. 7.

4 Dobově podmíněné, ale obsáhlé a komplexní shrnutí této problematiky viz Chaloupka (1982).

Přes svůj význam v dějinách médií, literatury, výtvarného umění a pedagogiky a přes výjimečnou snahu některých badatelů⁵ nejsou dnes dějiny těchto periodik dostatečně popsány.

Má to řadu důvodů. Častěji než knihy vycházely časopisy na levném, nekvalitním papíře, který omezil jejich fyzickou trvanlivost. Byly určeny k okamžitému použití, velká část jejich obsahu měla jen časový význam, byla ovlivněna nutností naplnit titul obsahem při dodržení periodicity, měla kolísavou kvalitu. Časopisy byly často považovány spíše za zábavní literaturu bez ambice na nadčasovou platnost, na rozdíl od knih se obvykle nepočítalo s jejich uchováváním.⁶ S časopisy příliš nepracovaly ani dějiny dětské literatury. Zmínka o nich se obvykle omezila na stručný výčet nejvýznamnějších titulů. Nechuť ke zkoumání „triviální“ literatury, do níž jsou dětské časopisy často řazeny, se v dějinách literatury oslabuje až s nástupem sémiotiky, kulturních a mediálních studií v posledních desetiletích. Stále však způsobuje nedostatek zájmu i prostředků pro zkoumání tohoto „nevlastního dítěte“ literatury pro mládež.⁷

Kniha, kterou držíte v rukou, je pokusem o zatím nejobsažnější, byť stále hrubý přehled vývoje domácích časopisů pro děti, o faktografický základ a částečné kontextové ukotvení jejich dějin. Přesto není, a vzhledem ke svému rozsahu ani nemůže být, vyčerpávajícím zhodnocením historie těchto periodik. Oblast jejího zájmu zůstává otevřená dalšímu zkoumání.

SVÉBYTNOST ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY

Reflexe dětské literatury je dlouhodobě zatížena řešením problému, je-li tato literatura plnohodnotnou součástí literárního vývoje, nebo jen více či méně závislým přívěskem dějin literatury pro dospělé.⁸ Podobně je samozřejmě možné se ptát i při konstrukci dějin dětských a mládežnických periodik, jsou-li jen závislým přívěskem dějin médií či periodik obecně, nebo jsou

Výchova k „mediální gramotnosti“ v případě časopisů úzce souvisí s výchovou ke čtenářství jako takovému. Vývoj koncepcí výchovy ke čtenářství vždy více a více akcentoval spontaneitu dětské četby, výchovu k přirozeně kladnému vztahu ke knize, postupně i k alternativním způsobům čtení atd. V tom všem jsou časopisy obvykle progresivní a moderní pedagogické koncepce předjímající či propagující pomůckou.

5 Viz oddíl 0.4, Zhodnocení dostupné sekundární literatury.

6 U některých titulů sice vycházely např. desky pro uchování celého ročníku, vždy však ve výrazně nižším nákladu než samotný časopis.

7 Doderer (1984), sv. 2, s. 166.

8 „Nutno si dobře hned uvědomiti, že vývoj dětské literatury nemá nic společného s vývojem ostatní literatury,“ postulují Pospíšil a Suk v první kapitole své *Dětské literatury české* (Pospíšil – Suk /1924/, s. 11). Tento názor, byť vyhraněný a pomíjející důležité vazby osobní i historické, pojmenovává významnou část pravdy. Dále k tématu viz např. Chaloupka (1983).

jejich samostatnou, plnohodnotnou kapitolou s vlastními zákony a vývojovou dynamikou.

Tento text se programově pokouší na podobné otázky neodpovídat. Odpovědi na ně jsou vždy komplexní a dialekticky obojetné. Záleží na účelu, pro který je otázka kladena a odpověď vyžadována. Je-li to pro potřeby některého konkrétního popisu historie nutné, lze tyto dějiny vnímat jen jako doplněk a další zdroj ilustrujících příkladů pro dějiny periodik pro dospělé a médií obecně. Pro jiné účely je možné je reflektovat samostatně a vysledovat jejich vlastní dějinný pohyb. Tímto směrem jde tato studie, byť se směr opačný snaží nevykloučit z pozornosti.

STRUKTURA STUDIE

Naše kniha je založena jednak na kompilaci a shrnutí dílčí sekundární literatury,⁹ jednak na samostatném studiu periodik. Jejím cílem je poskytnout přehled vzniku a existence jednotlivých titulů a vysledovat milníky jejich obsahového dědictví. Nezkoumá podrobněji ekonomické, politické či technologické podmínky vycházení časopisů ani jejich obecný společenský rámeček. Tento náročný a inspirativní úkol stále čeká na zpracování.

Studie nabízí vlastní, v některých ohledech netradiční strukturu periodizace dějin svého materiálu.¹⁰ Věřím, že tato struktura může sloužit jako užitečný rastr, jímž lze dějiny dětských periodik pojmout jako smysluplný celek s vlastním vývojem a svébytnými zákonitostmi. Zvolená periodizace však určitě není jediná možná. Naopak přemýšlení o odlišných variantách umožní čtenáři hlouběji porozumět složitosti vývoje probírané oblasti a všech jeho souvislostí.

Úvodní část textu se pokouší o kontextové ukotvení historie časopisů. Problematizuje používané pojmy a snaží se alespoň náznaky usouvztažnit zkoumaný materiál s historií příbuzných mediálních forem (např. dětských koutků v denících), s historií podobných periodik ve světě, dějinami kultury, společnosti aj. Rozhodnutí předsadit tuto spíše teoretickou, kontextualizující část samotné historii časopisů vychází ze snahy umožnit čtenáři vnímání širších souvislostí této historie už při jejím pročitání, a nikoliv až po něm.

První částí studie jsou dějiny domácích časopisů v podobě přehledu obecných tendencí vývoje dané oblasti, nejcharakterističtějších pro každé z popsaných období. Za tímto přehledem následuje druhá část – kartotéka jednotlivých, v první části popsaných titulů je zřejmě nejobsáhlejším soupisem česky psaných časopisů pro děti, shrnutým v jediném svazku. Přesto

⁹ Viz oddíl 0.4, Zhodnocení dostupné sekundární literatury.

¹⁰ Viz oddíl 0.5, Metoda práce s materiálem.

si nečiní nárok na celkovou úplnost ani v počtu titulů (zejména menších a regionálních titulů, či dalších, které se v dalších kritériích nevměstnaly do použité definice českého časopisu pro děti a mládež)¹¹ ani v kompletnosti informací o titulech zjištěných. Kartotéka nevznikala podle obecně platných zákonitostí tvorby slovníkových publikací a nedostává nárokům na takové publikace kladeným. Vznikala jako průběžná pracovní pomůcka, jejíž obsah se postupně rozrostl do takové šíře, že se stalo účelným ji přes všechny nezpochybnitelné nedostatky zahrnout jako součást textu.

TERMINOLOGICKÉ POZNÁMKY

V této knize synonymizujeme řadu pojmů „dětská literatura“, „dětská četba“, „literatura pro děti a mládež“ apod. a v souvislosti s ní i řady „dětská média“ a „médiá pro děti“ a dále „časopisy pro děti a mládež“, „časopisy pro děti“ a „dětské časopisy“. Možný rozdíl v přívlastcích „pro děti“ (dětem určený) a „dětský“ (dětmi tvořený) je pro nás relevantní jen na výjimečných místech, kde na to text výslovně upozorňuje.¹²

Obecně účel studie umožňuje ve svém vlastním kontextu považovat tyto přívlastky za zaměnitelné a nesoucí význam „dětem určený“. Rozdíl v přívlastcích „pro děti“ a „pro děti a mládež“ může být v některých místech textu vnímán jako relevantnější.¹³

Nerozlišujeme zde od sebe ani pojmy „dětské časopisy“ a „dětská periodika“. Deníky určené dětem se v dějinách domácích časopisů vyskytují jen naprosto výjimečně,¹⁴ byť byla řada periodik záměrně obsahově koncipována jako „noviny pro děti“. I tyto tituly, obvykle s týdenní a kratší periodicitou, označujeme jako časopisy.

Podobně zde platí synonymita pojmů „mediální studia“, „mediologie“, „výzkum a teorie masové komunikace“ atp.

Sjednocování pojmů probíhá při vědomí možných odlišností, které je mohou dělit a které v jiných kontextech, než je tato kniha, mohou být významné.

POZNÁMKOVÝ APARÁT

Citační a odkazový aparát je v textu podobného druhu nevyhnutelně poměrně obsáhlý. V poznámkách pod čarou odkazujeme na knihy a články obsa-

11 Viz oddíl o.2, Vymezení materiálu.

12 Např. s. 23, Profesionalita (dětské a studentské časopisy).

13 Řešíme ho při vymezení materiálu, s. 31, Věková hranice (časopisy pro mládež).

14 Domácím dětským titulem s nejkratší periodicitou byly ve sledovaném období nejspíše *Pionýrské noviny*, vycházející v 60. letech 20. století po dva ročníky dvakrát týdně.

žené v Seznamu použité literatury jménem autora a rokem vydání. Odkazy k textům téhož autora vzniklým ve stejném roce odlišujeme jak v Seznamu použité literatury, tak v poznámce písmeny a, b.

V případech citací a odkazů ke krátkým poznámkám bez názvu, nepopsaným materiálům, případně k jiným časopiseckým textům, které neuvádíme v Seznamu použité literatury, odkazujeme v poznámce na celý zdroj názvem titulu časopisu, ročníkem a stranou.¹⁵

¹⁵ V případě titulů nestránkovaných průběžně po ročnících, ale po číslech uvádíme samozřejmě rovněž číslo vydání.

O TEORETICKÁ VÝCHODISKA

O.1 DĚTI, DĚTSKÉ ČASOPISY, MÉDIA A MEDIÁLNÍ STUDIA

KONCEPTY DĚTSTVÍ

Dětství je antropologicky těžko oddiskutovatelným vývojovým faktem. Přesto jde o pojem problematičtější, než by se dalo z této neoddiskutovatelnosti odvozovat.

Historickou univerzálnost vnímání dětství jako jeden z prvních v novodobé historiografii zpochybnil francouzský historik Philippe Ariès roku 1960 v knize *L'Enfant Et La Vie Familiale Sous L'Ancien Régime*¹⁶.

Jedním z objevů této knihy, zabývající se proměnami dětství od středověku do konce 18. století, je jistá slepota k fenoménu „dětství“ ve středověkém světě. Středověké „dítě“ (v dnešním slova smyslu) bylo dle Arièse na rozdíl od dnešního od okamžiku své fyzické nezávislosti na matce členem a účastníkem diskurzu dospělých prakticky se všemi právy a povinnostmi. „Základní myšlenkou, kterou Ariès v *Dějínách dětství* předložil, je konstatování, že středověk neměl žádný smysl pro dětství. Dětství bylo nedůležitou a krátkou fází života, který byla velmi rychle zapomenuta. Jakmile se dítě naučilo chodit a mluvit, bylo v zásadě integrováno do společnosti dospělých. Být dítětem neznamenalo ve středověku nic jiného než být malým dospělým. Děti nežily ve svém vlastním světě, který by se výrazně odlišoval od světa dospělých. Ke změně této situace došlo podle Arièse až v 16. a počátkem 17. století, a to především v prostředí kulturně a sociálně výše postavených vrstev dvorské a městské společnosti. Tato změna byla zapříčiněna vzděláním, výchovou a školou, které získaly centrální význam v lidském životě a ve svém důsledku vedly k odkrytí dětství a dospívání jako svébytných fází sociokulturního vývoje každého jedince. Odstup mezi dětstvím a dospělostí se neustále zvětšoval a vedl ke vzniku dětského světa, který je charakterizován dětským oblečením, dětskou hrou a zábavou a specificky dětským vnímáním okolí.“¹⁷

16 Ariès (1960). Anglicky kniha vyšla pod názvem *Centuries of Childhood*, německy jako *Geschichte der Kindheit*.

17 Nodl (1996), s. 7–8.

Vznik časopisů, potažmo dětské literatury a umění pro děti obecně, je tak spojen až s „objevením“ dětství jako konceptu, jako zvláštního, odděleného období, postaveného do protikladu k období „dospělosti“. Rozšíření knihtisku a později obecnější gramotnosti vedlo k vytvoření znalostní bariéry mezi gramotnými dospělými a ještě negramotnými dětmi, která způsobila proměnu vnímání dětství, jeho přijetí jako samostatné kategorie.¹⁸ Přijetí dětství jako samostatného a vlastní pozornost zasluhujícího období vedlo k vydělení specifických oblastí komunikace (výtvarné, literární, mediální, ...) dětem určené.¹⁹ Právě v 19. století, kdy dochází na našem území ke vzniku českojazyčných dětských časopisů, přichází i celá řada dalších fenoménů spojených s objevem a vyčleňováním dětství jako svébytné životní etapy. Pro děti se i v obydlích středních vrstev začínají budovat samostatné pokoje, vzniká celý komerční obor výroby hraček atp.²⁰

Ani po tomto (svého druhu) objevu nezůstalo dětství pasivním a neměnným faktem. Jeho pojetí, obrazy, symbolizace a reprezentace se proměňovaly během celého 19. a 20. století. „Kritici masové kultury, mezi jinými například Dwight MacDonal, už v 50. letech upozorňovali na to, že dospělí, kteří příliš využívají prostředků masového sdělování, „dětinští“, zatímco děti se probouzejí a rozvíjejí příliš rychle.“²¹ V dnešním světě dochází podle dalších autorů²² dokonce k opětovnému zániku dětství jako takového, způsobenému (podobně jako při jeho vzniku) proměnami způsobu společenské komunikace. Konkrétně např. rozšířením televize, neboť ta nabízí programy, které dětem srozumitelně zpřístupňují i témata a diskurzy dříve vyhrazené dospělým, a tedy fakticky ruší zmíněnou informační bariéru, jejíž překročení bylo dříve podmíněno gramotností a hierarchizovaným přístupem k informacím. Někteří teoretici vnímají dokonce soudobé proměny mediálního prostředí jako přenos moci z dospělých na děti.²³

Dětství se proměňuje nejen vertikálně, historicky. Významně se liší i horizontálně, ve svých jednotlivých synchronních podobách. Jak ukazují specializované studie,²⁴ odlišnost jeho jednotlivých podob, např. dětství selského, dělnického, buržoazního a šlechtického v totožném časovém období, může být velmi významná. I s touto odlišností se dětské časopisy v dějinách vyrovnávaly stratifikací svých titulů podle měřítek a ukazatelů sociálních, národnostních aj.

18 Meyrowitz (2006), s. 187–218.

19 „Objev“ dětství samozřejmě nezpůsobily jen proměny symbolických forem komunikace. Šlo o postupný proces, v němž hrály roli další společenské změny jako průmyslová revoluce, postupně prosazovaný zákaz dětské práce atd.

20 Lenderová – Jiránek – Macková (2009), s. 186–190.

21 Kuliczowska (1972), s. 617.

22 Viz např. Elkind (1981), Winn (1984), Postman (1994), s. 65–142, Meyrowitz (2006), s. 187–218. Jako polemiku k tématu viz např. Buckingham (2000-a).

23 Blažek (1996).

24 Viz např. Pleticha (1995), Nodl (1996) aj.